

KOVÁCS ANDREA–FÖLDEVÁRY MIKLÓS ISTVÁN

Egy ismeretlen Szent Gellért-offícium*

Mivel a római egyházban a szentek liturgikus tiszteletének két formája a mise és a zsoltosma, ezért István király, Imre herceg, Gellért püspök, András és Benedek remeték 1083-as kanonizációja után szinte azonnal megindult az új ünnepek költői, zenei anyagának összeállítása, kidolgozása. Eleinte a kategóriájuknak (vértanú, hitvalló) megfelelő közös misével és zsoltosmával ünnepelték az ország új szentjeit, amelyben megjelentek az első saját szövegű részek: a könyörgések, később pedig a szentről szóló olvasmányok. Az énekelt tételek megalkotása jelentette a következő lépést (Magnificat- és Benedictus-antifónák, majd a laudes öt antifónája és/vagy a matutinum 7–9. rezponzóriuma), míg végül a zsoltosma egészét, a misében pedig az alleluja és esetleg a szekvencia szövegét vették a szent saját anyagából.

A két zabor-hegyi remete, András és Benedek ünnepét nem tudni, mi okból, azonnal saját zsoltosmával ülték meg, amely a ma ismert magyarországi liturgikus kompozíciók közül valószínűleg a legrégebbi, a 11–12. század fordulójáról származik.¹ István király tiszteletére az első tételek a kanonizáció idején születtek, teljes históriája Imre herceg officiumával együtt az 1260–70-es években keletkezett.² Míg András és Benedek kultusza kezdetben és a későbbiekben is korlátozott maradt, addig István és Imre esetében tovább folytatódott az alkotótevékenység. Előbbi tiszteletére a kalocsai érsekség és a zágrábi püspökség alkotott új zsoltosmát a 14. században, utóbbiról pedig egy erdélyi és egy váradi breviárium³

* Jelen tanulmány az OTKA NK 78060 pályázat támogatásával jött létre. Az officium szövegét gondozta és fordította Földvály Miklós István.

¹ L.: SZENDREI Janka: „*In basilica sancti Emmerami*” – *András és Benedek históriája*. = Magyar Zene (37.) 1998. 1. sz. március, 21–28.

² L.: SZENDREI Janka: *Az István- és Imre-offícium zenei rétegei*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Bp. 1986. Gondolat Kiadó, 48–53., valamint DOBSZAY László: *Az ország patrónusainak liturgikus tisztelete a középkori zsoltosmában*. In: *A magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. Szerk.: CSÉFALVY Pál–KONTSEK Ildikó. Esztergom, 2000. Keresztény Múzeum, 96–106.

³ *Breviarium ex Transsylvania*. 1462. Güssing, Klosterbibliothek der Franziskaner, I/34. fol. 312–314. *Breviarium Varadiense*. 1460. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 8247. fol. 278^v–280.

– mindkettő a 15. századból – emlékezik meg önálló verses officiummal.⁴ Mind ez ideig úgy tudtuk, hogy a csoportos szentté avatás ötödik tagjának, Gellértnek a liturgikus tisztelete hazánkban nem érte el a másik négy szentnél megjelenő teljes formát, hiszen forrásaink tanúsága szerint a könyörgések, olvasmányok és egyetlen egy énekelt tétel, a Magnificat-antifóna kivételével a „commune martyris” miséjét és zsolozsmáját szólaltatták meg ünnepén. Ezt a feltevést cáfolja meg egy teljes Gellért-officium felbukkanása egyik középkori zágrábi kódexünkben.

István király a magyar állam megalapítását követően két érsekséget szervezett: az északi területeket magába foglaló esztergomit, és a déli országrészre kiterjedő kalocsait. Utóbbi suffraganeus püspökségei Erdély, Várad, Csanád és Zágráb voltak. László király 1094-ben alapította meg az István király oltalma alatt álló zágrábi püspökséget, amelynek felszereléséből részt vállalt az esztergomi érsekség is.⁵ Ezért feltételezhető, hogy Zágráb liturgiája kezdetben Esztergom befolyását tükrözte. Az egyházszerkezeti egy évszázadon át hol Esztergomhoz, hol Kalocsához tartozó zágrábi püspökség a 12. század végén már biztosan a kalocsai érsekség suffraganeusa volt,⁶ s liturgiájának fő vonásai is azzal egyezők. A püspökségre jellemző sajátosságok kialakításában nagy szerepet játszott Agostino Gazotti olasz származású domonkos püspök (1303–1322), aki 1307-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, amelyen többek között meghatározta a kötelező ünnepeket, és átdolgozta a breviáriumot és a misszálét. A reform eredményeként ettől az időtől kezdve a kódexek nagyfokú egységességet mutatnak. Két 14. századi breviárium kivételével valamennyi zsolozsma-anyagot tartalmazó forrás Thuz Osvát püspökségének idejéből (1466–1499) származik, akinek kezdeményezésére a zágrábi breviáriumot 1484-ben Velencében kinyomtatták.

*

Bár már az 1092-es szabolcsi zsinat elrendeli Gellért ünnepének vigíliával történő megtartását, a fennmaradt esztergomi, pálos, szepesi, váradi, erdélyi, kalocsai

⁴ L.: ZALÁN Menyhért: *Egy kiadatlan verses officium Szent Imréről.* = Pannonhalmi Szemle 1927. 1–8. A szentek magyar forrásokban megjelenő zsolozsmáit l.: KOVÁCS Andrea: *Corpus Antiphonarium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale).* Bp. 2006. MTA-Zenatudományi Intézet., Uő.: *Corpus Antiphonarium Officii–Ecclesiarum Centralis Europae VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale).* Bp. 2008. MTA-Zenatudományi Intézet.

⁵ *Esztergomi benedikcionále MR 89, Szent Margit-szakramentárium MR 126, Agenda Pontificalis MR 165.* Mindhárom: Zagreb, Knjižnica Metropolitana.

⁶ 1134-ben az esztergomi, 1180-ban a kalocsai, majd ismét az esztergomi érsekséghez tartozott. L.: ROKAY Péter: *Zágrábi püspökség.* In: *Korai magyar történeti lexikon.* Szerk. KRISTÓ Gyula. Bp. 1994 Akadémiai Kiadó, 739–740. A következő biztos pont III. Béla király 1185. évi jövedelem-összeírása: „In Ungaria sunt duo sedes Archiepiscopales: Strigoniensis et Colocensis. [...] Suffraganei Colocensis sunt: episcopus Sunadensis vel a fluvio preterlabente Morisensis, habens duo millia marcarum, episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis habens mille marcas, episcopus Ultrasylvanus habens duo millia marcarum, episcopus Zagradiensis super flumen Soa habens mille quintas marcas.” *A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* Bp. 1901. Szerk. Dr. MARCZALI Henrik. 129.

és zágrábi források nem tartalmazzák a püspök tiszteletére készült teljes zsolozsmát. A matutinum olvasmányainak kivételével valamennyi kódex a vértanúk kommunis anyagát írja elő. Az esztergomi források közül viszont tízben szerepel egyetlen saját tétele, az *A progenie in progenie* Magnificat-antifóna. Ez a kantikumot keretező ének – amely kommunis anyagnak tekinthető, hiszen névbehelyettesítéssel Európa több vidékén is felbukkan más szentek ünnepein⁷ – vagy február 24-én, a szent ereklyeátviteléről történő megemlékezésben,⁸ vagy a szeptember 24-i ünnepen, esetleg mindkét helyen megjelenik. Nem találkozunk ezzel a tétellel, vagy más saját anyaggal a pálos, szepesi, kalocsai és zágrábi forrásokban, valamint a Zalka-antifonáléban sem.⁹ A Codex Albensis, valamint a fent említett erdélyi és váradai breviárium viszont tartalmazza ezt a tételt.¹⁰ Mivel néhány töredéken kívül bencés zsolozsma-forrásunk a középkorból nem maradt fenn, és a 16. század elejéről származó Tolnai Máté-féle breviárium¹¹ is csupán a matutinum olvasmányait válogatja Gellért legendájából, nem tudjuk, hogy a magyarországi bencések énekeltek/olvastak-e saját szövegű tételt első mártír püspök-rendtársuk ünnepén? Külföldről mind ez ideig csupán egyetlen egy, a velencei Szent Márk székesegyházhoz tartozó 14. századi forráscsoportban fennmaradt Gellért-officium ismert.¹²

Gellért napjának miséjére valamennyi magyar forrás kommunis anyagot ír elő, s csupán az orációk szövege szól a szentről,¹³ mégpedig – a zágrábi kódexek kivételével – legkorábbi liturgikus forrásunk, a 11. századi Szent Margit-szakramentárium, valamint a 12. század végéről való Pray-kódex szövegével teljesen megegyezően.

⁷ L.: SZENDREI Janka: *Az István- és Imre-officium zenei rétegei*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Bp. 1986. Gondolat Kiadó., 49., Uő.: *A „Mos Patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Bp. 2005. Balassi Kiadó, 129.

⁸ Mátyás apostol ugyanerre a napra eső ünnepe csak egy antifónából, verzikulusból és könyörgésből álló kommemorációt tesz lehetővé.

⁹ *Antiphonale Varadiense* („Zalka”). Győr, Nagyszeminárium Könyvtára, sine signatura. Gellért szeptemberi ünnepe sem saját, sem kommunis anyagot nem kap a kódexben, viszont nem tudhatjuk, hogy a februári ünnep szerepelt-e és milyen formában az antifonáléban, mivel a rendkívül hiányos forrás szanktoráléja Jakab apostol ünnepétől van meg.

¹⁰ *Codex Albensis*. Universitätsbibliothek, Graz. Cod. 211. fol. 50^v. *Breviarium ex Transsilvania* fol. 295^v. *Breviarium Varadiense* fol. 264^v.

¹¹ *Breviarium Ordinis S. Benedicti in Monte Pannoniae*. Venezia, 1519. fol. 414^v–415^v. Bp. Országos Széchényi Könyvtár RMK III/232.

¹² *Antiphonale*. Venezia, Archivio di Stato, P.s., Reg. 114, 115, 116, 117, 118. Kiadva: CATTIN, Giulio: *Musica e liturgia a San Marco*. Venezia, 1990. Edizioni Fondazione Levi, Volume terzo 294–298, kottával: 160*–172*. Szövegkiadása: DREVES, Guido Maria: *Analecta Hymnica Medii Aevi*. (a továbbiakban AH) XLVa. *Historiae Rhythmicae. Liturgische Reimofficien des Mittelalters*. Leipzig, 1904. O. R. Reiland, 95–97.

¹³ L.: TÖRÖK József: *Szentté avatás és liturgikus tisztelet*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI Erik. Bp. 1986. Gondolat Kiadó, 33–47.

Eodem die Gerardi¹⁴

Deus qui beatum Gerardum pontificem agone martyrii et stola immortalitatis coronasti. concede propicius. ut cuius festa devotis mentibus celebramus in terris. eius perpetua defensione muniamur in celis. Per.¹⁵

Sec. Oblata Domine munera tua virtute sanctifica. et intercessione beati Gerardi pontificis et martyris. ab omnibus nos defende periculis. Per.

Com. Saciasti Domine familiam tuam preciosissimi corporis et sanguinis tui libamine. presta quesumus. ut intercessione beati Gerardi martyris tui atque pontificis. nobis proficiant ad salutem corporis et anime. Per.¹⁶

A zágrábi misekönyvek megtartják a Szent Margit-szakramentáriumban és a Pray-kódexben szereplő első orációt, ám a szekrétát és a komplendát lecserélik.

Sec.¹⁷

Super has Domine nostre devotionis hostias propitius respice: et peccatorum nostrorum vincula meritis beati Gerardi martyris tui atque pontificis clementer absolve. Per d.

Complenda

Deus qui nos cibo spiritali potuque recreasti: da nobis quesumus: intercessione beati Gerardi martyris tui atque pontificis: a peccatis absolvi: et a cunctis adversitatibus liberari. Per d. n. i. x.

Mivel ma nem ismerünk egyetlen, teljes bizonyossággal a csanádi püspökséghez köthető liturgikus forrást sem, így nem tudhatjuk, hogy saját egyházmegyéjében milyen módon ülték meg az első vértanú püspök ünnepét.

*

A Gellért-históriát tartalmazó MR 29 jelzetű 14. századi breviárium¹⁸ a temporále részben a zágrábi egyházmegye liturgikus hagyományait követi. A szentek zsolozsmáit magában foglaló szanktorále szerkesztése a kalocsa-zágrábi területhez tartozó tizenhat forrás felépítésével teljesen azonos. A szakasz András apostol ünnepével kezdődik, és a karácsonyi időszak szentjeinek anyaga – István vértanú, János apostol, Aprószentek – is a szanktoráléban szerepel.¹⁹ Tartalma is nagymér-

¹⁴ Pray-kódex. Bp. Országos Széchényi Könyvtár, MNy 1, fol. 89.

¹⁵ Szent Margit-szakramentárium fol. 80^v: „Deus qui beatum Gerardum pontificem in agone martyrii stola immortalitatis coronasti: concede propicius ut cuius commemorationem devotis mentibus celebramus in terris: eius perpetua defensione muniamur in celis. Per.”

¹⁶ Szent Margit-szakramentárium fol. 80^v: „Saciasti Domine familiam tuam preciosissimi corporis et sanguinis tui libamine. presta quesumus. ut intercessione beati Gerardi martyris tui atque pontificis. nobis proficiat ad salutem anime et corporis. Per.”

¹⁷ Missale Zagradiense. Venezia, 1511. fol. 193^r. Bp. Országos Széchényi Könyvtár RMK III/176.

¹⁸ Breviarium Zagradiense. Zagreb, Knjižnica Metropolitana MR 29.

¹⁹ Csupán három forrás közli a temporáléban a karácsonyi időszak szentjeinek officiumait: Bp. Országos Széchényi Könyvtár Clmae 33, Clmae 343, Zagreb, Knjižnica Metropolitana MR 43.

tékben megegyezik a forráscsoporthoz tartozó kódexekével. A magyar szentek – László király, István király (az esztergomi hagyománytól eltérő, csak ezen a területen dokumentált história), Imre herceg – mellett az Esztergomban csak szórványosan megjelenő, vagy ott egyáltalában nem szereplő, a zágrábi püspökségre viszont jellemző rövid (kantikum- és laudes-antifónák), vagy teljes officiumok anyagát is megtalálhatjuk benne: Ambrus püspök (április 4), Péter vértanú (április 29), Mihály arkangyal megjelenése (május 8), Tízezer vértanú katona (június 22), Elek (július 17), Illés próféta (július 20), Jakab apostol (július 25), Clairvaux-i Bernát (augusztus 21), Dénes (október 9), Gallus (október 16), Demeter (október 26). A forráscsoport többi tagjához viszonyítva azonban két jellegzetesség szembeötlő. Egyrészt teljes zsolozsma szerepel olyan szentek ünnepein, akikről a többi szerkönyv csak néhány saját tétellel (első vesperás és laudes, vagy csupán kantikum-antifónák) emlékezik meg: András és Benedek (július 17), Illés próféta, Jakab apostol, Domonkos (augusztus 5), Ferenc (október 4). Másrészt csak ebben a kódexben jelenik meg négy officium, melyek közül három (Remete Szent Pál: január 10, Affra: augusztus 7, Hedvig: október 15) felbukkan más hagyományterületek forrásaiban is, de Zágrábban egyébként nem használatos. Eddigi ismereteink szerint viszont máshonnan nem ismert a benne fennmaradt teljes Gellért-zsolozsma.²⁰

A zágrábi breviáriumban szereplő officiumot vizsgálva első kérdésünk az, hogy van-e kapcsolat a forrásunkban található história és a fentebb már említett velencei Gellért-officium között? A szövegek összevetése nyilvánvalóvá teszi, hogy semmiféle hasonlóság vagy rokonság nem mutatható ki a feltehetően 13. századi, magyarországi vonatkozást egyáltalában nem tartalmazó verses Gellért-zsolozsma és a zágrábi breviáriumban lejegyzett officium között. A nagy valószínűséggel helyi szerző által írt velencei históriában csupán a matutinum rezponzóriumai tartalmaznak életrajzi adatokat (velencei származás, bencés szerzetes, zarándoklat terve, remeteség, püspökség, leprás története, a lázadásnak és halálának megjövendölése) hely- és személynevek nélkül.²¹ A rezponzóriumok szövegének tartalma és számos szófordulata alapján feltételezhető, hogy a szerző a história összeállításakor a kis legendát használta,²² amelynek két fennmaradt kézírata közül az egyiket éppen a Szent Márk székesegyház könyvtára őrzi.

Vajon milyen forrásból meríthetett a zágrábi breviáriumban fennmaradt história szerzője? Kódexünkben az első vesperás kollektája szinte szóról-szóra megegye-

²⁰ fol. 282^r–283^f. Holl Béla a tervezett *Hymnarium Medii Aevi Hungariae* kötet előkészítése során rátalált a Gellért-zsolozsmára, s azt a matutinum 2. noktornus 2. rezponzóriumáig kiírta. A kézirat lelőhelye: Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. Holl Béla hagyatéka. Saját kéziratok 91. tétel 67. szám.

²¹ A velencei históriában csupán egy-egy alkalommal szerepel Velence és Mór neve: matutinum 1. és 4. rezponzórium.

²² A Gellért-legendák kiadása: SZENTPÉTERY, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen II. Bp. 1938. 471–506. (A továbbiakban: *SRH II*)

zik a magyar misszálékban található első oráció szövegével, a matutinum olvasmányai pedig, a legtöbb forráshoz hasonlóan, a kis legendából valók.²³ Az általános dicsőítő, kérő formulákat tartalmazó énektételek mellett néhány antifóna és rezponzorium szövege a mindkét legendában szinte teljesen azonos módon szereplő szakaszok egyes részleteivel mutat rokonságot, azoknak tartalmát, mondanivalóját foglalja össze, kommentálja, ám sohasem szó szerinti idézetként.

1. vesperás 3. antifóna:

Elutazik távolra a megszentelt férfiú, és a szentek küszöbeit törekszik kegyesen megismerni.

Kis legenda: Elhagyva hát rokonságát keletre igyekezett, ahol Ábrahám gazdag lett és sok népnek atyja [...].

Nagy legenda: [...] minthogy Betlehembe, Szent Jeromos kolostorába akart menni, meglátogatni azt a szent helyet, amelyet jelenlétével Krisztus megdicsőített, [a váltalt tisztségről lemondani készült].²⁴

1. vesperás rezponzorium:

Ráchel megtört hangja gyászol Siccambriában, Krisztus három vértanújának családja, Gellért és annyi pap is és a keresztények seregei lemészároltatnak és levágnak a sátor alatt. V) Uram, te ismered, kik és hányan vannak a te katonáid.

Kis legenda: Ugyanezen a napon nagy vérengzést vittek végbe a keresztények között; ugyanezen a napon megöltek két püspököt és sok szerzetest: számukat és nevüket csak Isten tudása őrizte meg.

Nagy legenda: Ezen a napon annyi keresztényt lemészároltak, hogy számukat egyedül Isten kegyelme tudja.²⁵

1. vesperás Magnificat-antifóna:

Egyenlőnek vértanúnak tanúsítatik Istvánnal, az elsővel a híres Gellért, aki kövekkel öletik meg, mint ez az előtte járó vértanú.

Kis legenda: [...] az atyát földre vetik, és dühös igyekezettel kövezni kezdik. Ekkor az első vértanú példájára Pannónia első vértanúja a földön térdre esett és hangosan felkiáltott: [...]

Nagy legenda: [...] rárontottak a püspökökre és társaikra, és kövekkel támadtak rájuk. [...] S Szent István első vértanú példájára, Pannónia első vértanúja a földre térdelve hangosan így kiáltott: [...]²⁶

²³ Matutinum 1. olvasmány: *SRH II* 471. 5–8, 12; 472. 1–2; 2. olvasmány: 472. 5–6, 8–11; 3. olvasmány: 472. 11–15; 473. 3–4; 4. olvasmány: 473. 4–9, 22–27; 5. olvasmány: 474. 8–9, 17–21; 6. olvasmány: 477. 18–23.

²⁴ A legendák magyar szövegének forrása: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk. ÉRSZEGI Géza. Bp. 2001. Osiris Kiadó, 63–88. *SRH II* 472. 1–2; 483. 26–27.

²⁵ *SRH II* 478. 11–13; 503. 10–11.

²⁶ *SRH II* 478. 5–8; 502. 23–26.

Matutinum 6. rezponzorium, főrészt:

Diadalmaskodik Isten vértanúja a dicsőség paradicsomában, aki hét év teljes idején át a remeteség művelésével a mennyei Úrért katonáskodott.

Kis legenda: [...] egy magányos helyre vonult vissza [...] Itt hét évig élt [...] teljesen egyedül, böjtölve és imádkozva.

Nagy legenda: [...] egy magányos helyre vonult vissza [...] Itt hét álló esztendeig böjtnek, imádságnak, virrasztásnak szentelte magát, ki nem mozdult innen [...] ²⁷

Laudes 3. antifóna:

A főpap az ő vértanúságával dicséreteket ad az Úr Krisztusnak, imádkozik Istvánnal, az elsővel, a pannóniai népért.

Kis legenda: Ekkor az első vértanú példájára Pannónia első vértanúja a földön térdre esett és hangosan felkiáltott: „Uram, Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.”

Nagy legenda: S Szent István első vértanú példájára, Pannónia első vértanúja a földre térdelve hangosan így kiáltott: „Uram, Jézus Krisztus, ne ródd fel nekik bűnül, mert nem tudják, mit tesznek.” ²⁸

Hat antifóna szövegének forrásaként viszont kizárólag a nagy legendát jelölhetjük meg, hiszen csak ebben olvashatunk Gellértről, mint Imre herceg nevelőjéről, Szent Benedek rendjéről, a vértanúság leírásánál a hegyről történő letaszításról, valamint a püspököknek az egyházi törvényekben és a hittudományokban való jártasságáról.

1. vesperás 4. antifóna:

A királyi bejárás által a szent férfiú támogattatik, majd az ő társaitól elválasztattik, a király igen szent sarjának tanítóul adatik. ²⁹

1. vesperás 5. antifóna:

Ó, mily nagyszerű a tanító nevelése, ó, szomjazik Szent Imre, a boldog tanítvány befogadókészsége!

Matutinum 1. antifóna:

Kiváló tanító ez, aki méltó volt nevelni az ifjú herceget is, Szent Imrét.

Nagy legenda:

[...] a király magánál tartotta Gellértet [...] valamint fiának, Imre hercegnek nevelőjévé tette hosszú időre.

²⁷ SRH II 472. 12–15; 488. 24–26.

²⁸ SRH II 478. 6–9; 502. 24–26.

²⁹ Gellértnak a társaitól való elválasztása csak a kis legendában szerepel ([...] a király [...] titokban elbocsátotta útítársait, őt magát pedig akarata ellenére visszatartotta és vigyáztatta.), míg a nagy legendában a király kísérőket ad Gellért mellé. SRH II 472. 10–11; 488. 19.

[...] Gellért látta: Szent Imre gyarapszik az erényben, és Krisztus segítségével az emberi nem ellenségét férfi módra legyűri [...] ³⁰

Matutinum 4. antifóna:

Szent Benedek atya szigora alatt a főpap, szerzetesvoltát helyezvén előbbre, a menyeyei palotákhoz igyekszik.

Nagy legenda:

[...] viselte Szent Benedek rendjének ruháját, azonfölül püspöki méltóságra emelkedett, dicsőséges vértanú lett [...] ³¹

Matutinum 8. antifóna:

A magas hegyű Pesten a szent férfiú szekérrel összetöretik, onnét a mélybe vették, és örvendezve szenved.

Nagy legenda:

[...] neki támadtak, és kocsiját felfordították a Duna partjára. Ott leráncigálták kocsijáról, taligára rakták, és Kelenföld hegyéről letaszították. ³²

2. vesperás Magnificat-antifóna:

Szent Gellért a szónoklatban és a hittudományban az egyházak tanítója volt, adván az ő könyörgése ragyogó [nem értelmezhető, romlott szöveg], míg lándzsával ütlegelgetik, így ugyanezen boldog püspök vértanúsága egy szekérmél végeztetik be.

Nagy legenda: [...] az egyházi törvények doktora, a szent hittudománynak mestere [...] azonfölül püspöki méltóságra emelkedett, dicsőséges vértanú lett [...] ³³

Viszont egyik legenda sem tesz említést Gellért galliai tartózkodásáról, amit a zágrábi breviárium matutinumának második rezponzóriuma határozott tényként közöl:

Erat vir sanctus / origine preclarus / Gallie provincianus. / Theodogismice artis / persequator assiduo. / V) Pontifex sanctus / et artibus licenciatu. (Volt egy szent férfiú, fényes származású, Gallia tartományabeli, a theodogizmikus mesterkedés örökös üldözője, V) szent püspök és a tudományokban jártas.)

Ennek forrását Gellért művében, a *Deliberatio supra hymnum trium puero-rum*ban találjuk meg, ahol a szent püspök maga mondja, hogy Platont Galliában olvasta, és felbukkan a szövegben a „Gallia felix”, valamint az „oceanum Gallicum” kifejezés is. ³⁴ Vajon a zsolozsma összeállítója ismerte Gellért írását, s on-

³⁰ SRH II 488. 19–24.

³¹ SRH II 503. 15–16.

³² SRH II 502. 29–31.

³³ SRH II 503. 14–16.

³⁴ „In Platone quippe disputaciones, quondam apud Galliam constitutus, quasdam de deo Hebreorum confidenter fateor me legisse et celestibus animis” [...] „Gallia uero felix, que his munda peribetur, in multis claudicat” [...] „ex quibus Eunomius et Arrius, cuius latratus et rabies contra Christum ab India superiori usque ad Gallicum Oceanum migravit, fuerunt.” *Gerardi Moresenae*

nan szerezte információját, vagy más forrásból tudott a szent galliai tartózkodásáról?

A karácsonyi himnusz első sorát felidéző „A solis ortus cardine” kezdetű tétellel más szentek ünnepein is találkozhatunk,³⁵ melyek közül jó néhány az egyes versszakokat az ábécé soron következő betűjével indítja. Szerzőnk az általános dicsérő-kérő formulák mellett a vértanúság leírására helyezi a hangsúlyt, és minden szakaszt egy-egy ismert himnusz kezdősorával zár le. Az egyes sorokban, amelyek hol jambikus, hol trocheikus lejtésűek, a nyolc szótag fixált. Ilyen megoldásra is találhatunk példákat, de ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy nem a magyar nyolcas vers metrikus meghatározatlansága állhat-e az eljárás mögött? A matutinum 8. rezponzóriumának kezdősora („Refulsit sol in clipeum aureum”) az októberben olvasott Makkabeusok könyvéhez tartozó rezponzorium-sorozat egyik tételét idézi.³⁶ A laudesben énekelt Benedictus-antifóna is csupán az első néhány szóban, szófördulataiban, a szöveg felépítésében mutat hasonlóságot más szentek ünnepein azonos liturgikus funkcióban szereplő tételekkel.³⁷ A fennmaradó szövegeknek eddig sem közvetlen, sem közvetett forrását, mintáját nem találtuk.

A zágrábi breviáriumban szereplő Gellért-officium szerzőjének tehát feltehetően a magyar forrásokban szereplő oráció, a kis és nagy legenda (vagy azok közös őseinek) szövege és esetleg a *Deliberatio* lehetett elsődleges forrása, és más, már meglévő mintát mai ismereteink szerint nem követett.

Aecclesiae sev Csanadiensis episcopi Deliberatio supra hymnum trivm pverorum. Ed. Gabriel SÍLAGI. Tvrnholti, MCMLXXVIII. Typographi Brepols Editores Pontificii, 4, 104–107 (41.), 4, 471–472 (51.), 4, 431–433 (50.). /Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLIX./ Lásd: MEZEY László: *Gellért-problémák. = Vigilia* (45.) 1980. szeptember, 9. sz. 590–598.

³⁵ Anna, Márta: *AH IV.* 75, 204. Zenobius, translatio: *AH XXII.* 291. Hieronymus, Uldaricus: *AH XXIII.* 192, 279. Mindkettő abecedárius. Annuntiatio BMV: *AH XXVII.* 117, 118. Az első abecedárius. Wilhelmus Bituricensis: *AH XLIII.* 309. abecedárius.

³⁶ Refulsit sol in clypeos aureos, et resplenduerunt montes ab eis; et fortitudo gentium dissipata est. *Corpus Antiphonarium Officii. Vol. IV. Responsoria, versus, hymni et varia.* Ed. Renato-Joanne HESBERT. Roma, 1970. Casa Editrice Herder, 378.

³⁷ Virgilius: Benedictus dominus plebem suam visitavit cornu salutis comminus erigens in domo david in lucem dando gencium sanctum virum virgillum. *AH V.* 93.

Eucharius: Benedictus dominus plebem suam visitans per alium pastorem cuius vite terminus hunc beatum clamitans hostisque victorem nos ad bonum protinus miraculis excitans deo dat honorem. *AH XLV.* 23.

Cannicus: Benedictus dominus qui nos visitavit per quem sanctus cannicus languidos sanavit sua prece mortuos plures suscitavit dirigendo devios viam pacis stravit. *AH XXV.* 65.

Katalin: Benedictus dominus qui nos visitavit et in conspectu gencium iusticiam suam revelavit quod iam dudum prophético presignatum oraculo in beate catharine declaratur mutacione que carne soluta hodie lac fudit pro sanguine et in conspectu gencium in via mirabili ab angelis ducta est in montem sina. *AH XXVI.* 72.

A zsolozsma szövegének tartalmát tekintve feltűnően nagy hangsúlyt kap Gellért papi,³⁸ főpapi,³⁹ püspöki,⁴⁰ sőt csanádi püspöki (presul chanadini inclitus)⁴¹ tisztsége. Hasonlóan nagy fontosságot tulajdonít a szerző a szent tudományokban való jártasságának,⁴² tanítói tevékenységének,⁴³ s azon belül Imre herceg nevelésének.⁴⁴ Figyelemre méltó, hogy a matutinum 3. antifónája megemlékezik a királyi tanítvány haláláról is („Még élvén a főpap, a szent ifjú az Úrhoz költözött”), és hogy a Gellért-legendákban szereplő személyek közül csupán Imre herceg jelenik meg név szerint a történetben.⁴⁵ A szörványosan megjelenő személynevekkel ellentétben viszont számos földrajzi névvel találkozunk. Velence és Gallia mellett⁴⁶ egy-egy alkalommal szerepel Siccambria⁴⁷ (sic!), Pest és Csanád neve.⁴⁸ Jóval gyakoribb Pannónia említése, vagy a tanítás és térítés helyszínéül („doctor Pannoniae”),⁴⁹ vagy pedig népnévként („plebs Pannonia”, „Pannoniorum doctor, pro populo Pannonico”).⁵⁰ Három antifóna tesz említést a szent csodáiról.⁵¹

Az officium poétikailag heterogén, ingadozik a vers és a próza között. Sokszor verses, máskor alkalmi rímeket használ, gyakran rímes próza, alkalmanként pedig tiszta próza. Nem ismeretlen ez a zsolozsma-típus, hiszen ilyen Szent Erzsébet *Gaudeat Hungaria* kezdetű officiuma is.⁵² Bár nem követ szabályos sémát, hiszen a sorok és azon belül a szótagok számát, valamint a rímeket nagy szabadsággal és változatossággal kezeli a szerző, mégis legegységesebb az első vesperás, melynek valamennyi antifónája versben íródott. A legtöbb rímes prózában megfogalmazott tétel – három laudes-, a Benedictus- és a 2. Magnificat-antifóna mellett – a matutinumban kapott helyet, melyek között elszórtan felbukkan egy-egy prózában készült darab is.

³⁸ 1. vesperás: rezponzórium; laudes: 2. antifóna.

³⁹ 1. vesperás: 1. antifóna; matutinum: 3–4. antifóna, 1. rezponzórium; laudes: 3. antifóna.

⁴⁰ matutinum: 2., 4., 9. rezponzórium; 2. vesperás: Magnificat-antifóna.

⁴¹ matutinum: 9. antifóna.

⁴² matutinum: 2. rezponzórium; 2. vesperás: Magnificat-antifóna.

⁴³ 1. vesperás: 1. és 2. antifóna; matutinum: 7., 9. antifóna, 9. rezponzórium.

⁴⁴ 1. vesperás: 4. és 5. antifóna; matutinum: 1–3. antifóna.

⁴⁵ 1. vesperás: 5. antifóna; matutinum: 1. antifóna.

⁴⁶ 1. vesperás: himnusz, matutinum 2. rezponzórium.

⁴⁷ Sicambria: képzeletbeli város, amelyet hol Aquincummal, hol Óbudával azonosítottak. Tágabb értelemben ez volt Pannónia (fiktív) fővárosa. Vö. ECKHARDT Sándor: *Sicambria. Egy középkori monda életrajza*. Bp. 1928.

⁴⁸ 1. vesperás: rezponzórium, matutinum: 8–9. antifóna.

⁴⁹ matutinum: 9. antifóna.

⁵⁰ 1. vesperás: 1. antifóna, matutinum: 9. rezponzórium, laudes: 3. antifóna.

⁵¹ matutinum: 5–6. antifóna; laudes: 4. antifóna.

⁵² Kiadva: HAGGH, Barbara: *Two Offices for St Elizabeth of Hungary*. Ottawa, Canada, 1995. The Institute of Mediaeval Music.

Nem lévén más forrás, az officium dallamáról nem tudunk semmit, így azt sem, hogy a „series tonorum” elvét, melyben a tételek többnyire a tónusok szám-sorrendjében követik egymást, alkalmazták-e.

*

Milyen alkalom és hely tette szükségessé és lehetővé az officium összeállítását, s abban a felsorolt tisztségek (főpap), tulajdonságok (tudós), tevékenységek (tanító) kiemelését?

A nagy legenda szerint hét évvel Gellért vértanúsága után, Mór püspök (1046–1053) idejében eleget tettek a szent azon kívánságának, hogy az általa alapított csanádi Szűz Mária templomban temessék el.⁵³ A Pestről Csanádra történő 1053. évi *translatio* után az ereklyékről legközelebb 1304-ben hallunk, amikor egy, az országba betörő II. Vencel cseh király kíséretében lévő pap magával vitt egy ereklyerészt. A csanádi ereklyék közül néhány később Székesfehérvárra, a királyi udvarba került, ahonnan azokat 1384-ben Muranóba szállították. A legjelentősebb és témánk szempontjából legfontosabb információval ismét a nagy legenda szolgál. Eszerint a nápolyi Anjou-házból származó Károly Róbert király özvegye, Erzsébet királyné (1305–1380) súlyos betegségében Gellérthez imádkozott, és felgyógyulva hálából gazdagon megajándékozta a csanádi Mária kolostort, kibővítette, és az ott lévő ereklyéket ismét eltemettette.

„...az Úrnak 1361. esztendejében a nagyon istenfélő Erzsébet asszony, Károly királynak, Magyarország jeles urának özvegye, mivelhogy egy betegségből Szent Gellért érdemeiért felgyógyult, azért ez az úrasszony indíttatva a tisztelettől, amely Szent Gellért iránt élt benne, az Isten emberének monostorát épületekkel megtoldotta, és több drága ékességgel és kelyhekkal feldíszítette. Ezenkívül ezüsből és aranyból csodálatos művű koporsót készíttetett a szent ereklyéinek felmagasztalására. Ugyancsak abban a monostorban egy sírt építtetett oltárral, s ebben a szent vértanú ereklyéit a mondott évben úgy helyezte el, hogy nagyobb csontjait más szentek ereklyéivel az ezüstkoporsóba tétette, a kisebb csontokat pedig a ciliciummal, korbáccsal és kámzsával, amelyben a vértanúságot elsenvedte, a márványsírra helyeztette.”⁵⁴

Talán az egykori püspöki székhelyén lezajló nagyszabású eseménysor tette szükségessé Gellért liturgikus tiszteletének teljessé tételét egy officium lejegyzésével vagy megalkotásával, amelyben éppen a papi, püspöki hivatal kap kifejezett hangsúlyt. A helyet illetően megerősítheti feltételezésünket az a tény, hogy a középkorból csak három olyan, a szent életével szorosan összekapcsolódó magyarországi helységről van tudomásunk (Bakonybél, Csanád, Kelenföld), melyekben Gellért

⁵³ SRH II 503–504.

⁵⁴ *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk. ÉRSZEGI Géza. Bp. 2001. Osiris Kiadó, 88. SRH II 506. 21–36.

titulusú templomok vagy oltárok őrizték emlékét,⁵⁵ s melyek közül püspöki rangjánál és az ott található ereklyéknél fogva kiemelkedett Csanád. Hogy éppen egy 14. századi breviáriumban jelenik meg a vértanú-püspök históriája, arra magyarázattal szolgálhat az a tény is, hogy Gellért tiszteletének reneszánsza az Anjouk magyarországi uralkodása idejére esik. Ennek egyik legjelentősebb emléke a magyar Anjou Legendáriumban fennmaradt kétlapnyi képsor, mely a szent magyarországi tevékenységét, elsősorban a magyar egyházban, a csanádi egyházmegye történetében meghatározó cselekedeteit, s helyi kultuszát ábrázolja. Az illusztráció jelentőségét növeli, hogy a csanádi püspök életének ez az egyetlen ciklikus megjelenítése.⁵⁶

Nem tudunk semmit arról, hogy ki lehetett a zsolozsma szerzője, s hogyan kerülhetett az officium egy alapvetően a zágrábi püspökség liturgikus hagyományait tükröző kódexbe. A história nyelvi sajátosságai mindenesetre egy talán egyetemet járt, tudós hajlamú, verzátus szerzőt sejtetnek. Erre utalhat a vesperás himnuszában megjelenő „Iam surgit hora tertia” Szent Ambrus himnusz-idézet is, mely tétel a középkori magyarországi forrásokban ismeretlen. Lehetséges, hogy Erzsébet királyné környezetében kell keresnünk a história összeállítóját? A fennmaradt középkori okiratokból mindenesetre ismert egy Miklós nevű kanonok, aki Zágráb városából, minden bizonnyal polgári familiából származott, és aki Erzsébet királyné tragikus sorsú fiának, Endre nápolyi királynak (1327–1345) volt a káplánja. Endre halála után, 1345-től Zágrábi Miklósnak egyidejűleg volt javadalma a pécsi és a zágrábi székeskáptalanban. 1351 augusztusában már pécsi „cantor”-ként szerepelt, mely hivatalt egészen 1357 tavaszáig ellátta. Hogy a zágrábi kanonokságot meddig töltötte be, nem tudjuk.⁵⁷ A Gellért-tiszteletéről híres királyi családdal, elsősorban Endrével való kapcsolata, valamint zágrábi kanonoksága miatt esetleg számításba jöhet, mint a história szerzője. Talán éppen Endre és Imre sorsának hasonlósága miatt szerepel név szerint a zsolozsmában István király fia, akinek korai haláláról is megemlékezik a szerző? Egyelőre csak találgatni tudunk.

A história keletkezési korának megállapításához segítséget nyújthat két adat. A vesperás himnuszában idézett „Novum sidus emicuit” tétel Árpád-házi Szent Erzsébet

⁵⁵ „Bakonybél, Veszprém vm.: 1251: alium servum meum contuli Sancti Gerardi capelle eiusdem monasterii. . . cum suis heredibus Beato Gerardo campanizet. Csanád (=Cenadu), Csanád vm.: 1333–35: Nicolaus abbas sancti Gerardi. Kelenföld, Budapest része, Pest vm.: Chron. Hung. saec. XIV: Nunc in eodem loco, ubi contritum est caput eius, in honorem beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. 1243/1503: eccl-m S. Gerardi de Minori Pest, capellam regiam. 1269: eccl-m B. Gerardi que existit in Kreynefeld. 1332: Petrus plebanus Sancti Gerardi de Buda. 1351: ecclesie beati Gerardi Martiris de Creynweld Wesprimiensis diocesis.” MEZŐ András: *Patrociniumok a középkori Magyarországon*. Bp. 2003. METEM, 88–89.

⁵⁶ WEHLI Tünde: *Az 1083-ban kanonizált szentek kultusza középkori művészetünkben*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK. Bp. 1986. Gondolat Kiadó, 56 skk.

⁵⁷ FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. Pécs Története Alapítvány. /Tanulmányok Pécs történetéből 17./ 467.

officiumában szerepel, amelyet feltehetően nem sokkal az 1235-ben történt szentté avatás után komponáltak.⁵⁸ A himnusz megelőző rezponzorium „Siccambria” helységneve pedig először Kézai Simon 1282–1285 között írt *Gesta Hungarorum*ában jelenik meg. Ezért feltételezhető, hogy a zágrábi Gellért-história legkorábban 1235 vagy 1285 után íródott. További kutatásnak kellene tehát következnie a zsolozsma esetleges más forrásaira, korára, szerzőjére vonatkozóan, mint ahogy azt is tisztázni kell, hogy hitelt érdemlő-e a galliai tartózkodásra vonatkozó adat, s az hogyan illeszthető a Gellért-életrajz ismert szakaszai közé.

Függelék

Az alábbi szövegközlésben a forrás eddigi tudásunk szerint egyetlen és elszigetelt volta miatt betűhív átirást használtunk, azaz mind a helyesírás, mind a központozás szempontjából pontosan követtük a kéziratot. Az eredetiben vörössel (illetve kézzel, mert az iniciálék fölváltva vörösek-kékek a kódexben) írt részeket kurzíváltuk. Az egyetlen eltérés abban mutatkozik meg, hogy a rövidítéseket mindenütt föloldottuk. Ahol a föloldás helyesírási kérdést vetett föl, ott a szövegben máshol érvényesülő gyakorlatnak megfelelő változatot részesítettünk előnyben. A tájékozódást segítő néhány, pótlólagos címet az eredeti nem tartalmazza, ezeket szögletes zárójelben toldottuk be. A szöveg nyilvánvalóan számos helyen hibás, javítására azonban kellő kontextus híján felelőtlenség lett volna vállalkoznunk. A főszövegben ezért mindenütt a kódex olykor egyértelműen téves olvasata szerepel. Ahol a romlás olyan mértékű, hogy lehetlenné teszi a szöveg bármiféle értelmezését, a hibára [sic] jelzéssel utaltunk. Az egyetlen zárójeles betoldás lapszéli kiegészítésre utal.

A fordítást nem irodalmi igénnyel készítettük. Célunk sokkal inkább az volt, hogy a latin nyelvben bizonytalan, de tájékozódni képes olvasónak segítséget biztosítsunk az officium pontos megértéséhez. Ennek érdekében a magyar fordítás az eredeti szövegváltozatát és lehetőleg nyelvtani szerkezetét is szorosan követi. A fentebb említett, eredeti változatokban értelmetlen helyeket a legvalószínűbb konjek-túra szerint fordítottuk. Ilyenkor a magyar szövegben zárójelben közöltük a fordítás alapjául szolgáló föltételezést. További filológiai megjegyzéseket szögletes zárójelben iktattunk be. A további kutatás és esetleg újabb forrás vagy források fölfedezése természetesen mind a szövegközlést, mind annak értelmezését módosíthatja.

⁵⁸ HAGGH, Barbara: *Two Offices for St Elizabeth of Hungary*. Ottawa, Canada, 1995. The Institute of Mediaeval Music, XIV–XIX.

*De sancto Gerardo episcopo martire***[In primis Vesperis]**

<i>antiphona</i> [1] <i>O felicem presulem sanctum Gerardum martirem collaudamus iugiter cuius felicitis dogmatis gratulatur pariter devota plebs Pannonia. Ps. Laudate pueri. [Ps. 112]</i>	1. antifóna Ó, a boldog főpapot, Szent Gellért vértanút dicsőítsük örökké, akinek boldogító tanításán örvendezik egyenlőképpen az ájtatos pannon nép! Zsolt. Dicsérjétek ti szolgálái [112. zsoltár]
<i>antiphona</i> [2] <i>Palma refulget filii unde martir exigui erroris vetustatem conterens egestatem dogma prebens catholicum. Ps. Laudate Dominum omnes gentes. [Ps. 116]</i>	2. antifóna Ragyog a fű pálmája, amiért a vértanú a csekély tévelygés régiségét, az ínséget összetöri, katolikus tanítást adván. Zsolt. Dicsérjétek az Urat minden nemzetek [116. zsoltár]
<i>antiphona</i> [3] <i>Proficiscit peregre vir sanctificatus sanctorumque limina nosci tendit gratus. Ps. Lauda anima. [Ps. 145]</i>	3. antifóna Elutazik távolra a megszentelt férfiú, és a szentek küszöbeit törekszik kegyesen megismerni. Zsolt. Dicsérjed én lelkem [145. zsoltár]
<i>antiphona</i> [4] <i>Per regalem aditum vir sanctus sustentatur a suis connubiis mox alienatur regis proli sanctissime in doctorem datur. Ps. Laudate Dominum. [Ps. 146]</i>	4. antifóna A királyi bejárás által a szent férfiú támogattatik, majd az ő társaitól elválasztatik, a király igen szent sarjának tanítóul adatik. Zsolt. Dicsérjétek az Urat [146. zsoltár]
<i>antiphona</i> [5] <i>O quam preclara doctoris instruencia o sancti Emerici felicitis discipuli sitit adhibencia. Ps. Lauda Ierusalem. [Ps. 147]</i>	5. antifóna Ó, mily nagyszerű a tanító nevelése, ó, szomjazik Szent Imre, a boldog tanítvány befogadókészsége! Zsolt. Dicsérjed Jeruzsálem [147. zsoltár]
<i>capitulum. Ecce sacerdos.</i>	kapitulum: Íme a főpap.
<i>responsorium Rachielis vox contrita plangit in Siccambria trium martirum Christi familia Gerardus tot quoque clerus</i>	Responzórium Ráchel megtört hangja gyászol Siccambriában, Krisztus három vértanújának családjá, Gellért és annyi pap is

et christianorum agmina.
trucidantur et necantur sub scina.
versus
Domine tu nosti
qui sint quot milites tui. Trucidantur...

és a keresztények seregei
lemészároltatnak és levágnak a sátor alatt.
Verzus
Uram, te ismered,
kik és hányan vannak a te katonáid. Lemészároltatnak...

ymnus
A solis ortus cardine
Christi martir propagine
venit procul originem
splendor paterne glorie.

Himnusz
A nap keltének sarkától
Krisztus vértanúja a nemzetségétől,
Eljött távolra az eredethez,
Az atyai dicsőség ragyogása.

Cuius festa hodierna
colunt celi atque arva
laude canentes sobria
beata nobis gaudia.

Akinek mai ünnepeit
Ülik a mennyek és a földek,
Dicsőítéssel énekelvén józanul
Boldog örömeiket nekünk.

Vir sanctus de Venedria
hic fert cunctis remedia
et ydolis dans tedia
eterna Christi munera.

Ez a szent férfiú Velencéből
Mindenkinek orvosságot hoz,
És a bálványoknak gyötrelmére adja
Krisztus örök ajándékait.

Crudelis hic lapideo
sanctum dotat martirio
martir orat pro populo
magno salutis gaudio.

Ez a kegyetlen kő általi
Vértanúsággal ajándékozta meg a szentet,
A vértanú imádkozik a népért
Az üdvösség nagy örömeivel.

Deinde ceditur hasta
teritur crudeli biga
panditur montis ad yma
iam surgit hora tertia.

Ezután lándzsával levágnak,
Kegyetlen szekérrel összetöretik,
A hegy lábánál kiterítettik,
Immár föltámad a harmadik órában.

Hic martir potens viguit
cui /282^v/ mundus displicuit
ad alta poli licuit
novum sydus emicuit.

Ez a hatalmas vértanú virult,
Akinek a világ nem tetszett,
Az ég magasaiba nyert bebocsátást,
Új csillagként tündökölt fel.

Gerardus dux salubrior
virtutum laudabilior
te elegit excelsior
telluris ingens conditor.

Gellért, üdvösséges vezér,
Erények dicséretese:
Téged választott ki a fölséges,
Mérhetetlen teremtője a földnek.

Tu ergo Christe quesumus
per martiris suffragium
nos iungas in consorcium
Deus tuorum militum.

Te tehát, Krisztus, kérünk,
A vértanú közbenjárása által
Kapcsolj minket sorsközösségéhez,
Isten, a te katonáidnak!

Laus honor virtus gloria
Deo Patri et Filio
Sancto simul Paraclito
per infinita secula. Amen.

Dicséret, tisztelet, erő, dicsőség
Az Atyaistennek és a Fiúnak,
Hasonlóképpen a Szent Vigasztalónak
Végtelen századokon át! Amen.

versiculus. Gloria et honore.

verzikulus: Dicsőséggel és tisztességgel.

antiphona [ad Magnificat]
Compar martir inclitus Gerardus
testatur Prothostephano
qui ceditur lapidibus
ut martir iste previus.
Ps. Magnificat. [Lk 1,46–55]

Magnificat-antifóna
Egyenlőnek vértanúnak tanúsíttatik
Istvánnal, az elsővel a híres Gellért,
aki kövekkel öletik meg,
mint ez az előtte járó vértanú.
Zsolt. Magasztalja [Lk 1,46–55]

Collecta

Deus qui beatum Gerardum pontificem tuum agone martirii et stola immortalitatis coronasti. concede propicius. ut cuius sollempnitatem devotis mentibus celebramus in terris. eius perpetua defensione muniamur (in celis). Per.

Isten, ki szent Gellért püspököt a vértanúság küzdelmével és a halhatatlanság köntösével koszorúztad: engeddd kegyesen, hogy akinek ünnepét odaadó lelkülettel üljük meg a földeken, annak örök oltalmával megerősítsünk a mennyekben!

Oratio eadem die Iohannis. conceptionis baptiste. Da quesumus omnipotens Deus. intra sancte ecclesie uterum constitutos. eo nos spiritu ab iniquitate nostra iustificari. quo beatum Iohannem baptistam intra materna viscera docuisti. Per.

Add, kérünk, mindenható Isten, hogy mi, akik a szent Egyház méhébe helyeztettünk, ugyanazon Lélek által igazuljunk meg elhagyván az álnokságot, amellyel Keresztelő Szent Jánost anyja bensőjében tanítottad.

[In matutinis]

invitatorium
Iubilemus venerantes
decantemus exultantes
Salvatori Domino.
cuius gratia beatitudinis
spatia ingredi mereamur.
Ps. Venite. [Ps. 94]

invitatórium
Vigadozzunk tisztelvén,
énekeljünk ujjongván
az Üdvözítő Úrnak,
akinek kegyelméből a boldogság
tereibe belépni méltókká legyünk!
Zsolt. Jöjjetek [94. zsoltár]

In i.º nocturno

antiphona [1]
Hic est doctor egregius
qui et meruit adolescentem
instruere ducem
sanctum Emericum.
Ps. Beatus vir. [Ps. 1]

1. antifóna
Kiváló tanító ez,
aki méltó volt nevelni
az ifjú herceget is,
Szent Imrét.
Zsolt. Boldog ember [1. zsoltár]

antiphona [2]
Prebens ei dogma
vie sanctificatus
per quod celi meruit
transcendere gaudia.
Ps. Quare fremuerunt. [Ps. 2]

2. antifóna
Adván neki a megszentelődés
útjának tanítását,
amely által méltónak találtattott
átmenni a menny örömeibe.
Zsolt. Miért háborognak [2. zsoltár]

antiphona [3]
Adhuc vivente presule sacer

3. antifóna
Még élvén a főpap,

adolescens migravit ad Dominum.
Ps. Domine quid. [Ps. 3]

a szent ifjú az Úrhoz költözött.
Zsolt. Uram, mely igen [3. zsoltár]

versiculus. Gloria et honore.

verzikulusz: Dicsőséggel és tisztességgel.

lectio [1]

Beatus Gerardus Venetus Dei gratia preveniente a puericia cepit Domino nostro Ihesu Christo devotus existere. et ewangelicis documentis per omnia parare [sic]. Nam religionis habitum puer accepit. Igitur dum animi sinceritate sanctam vitam duceret. placuit Dominicum visitare sepulchrum. ut Christum propter nos egenum factum inops et pauper sequeretur. Egressus itaque de terra et de cognacione sua tendebat ad orientem ubi Abraham dives ac pater multarum gentium factus est. Tu.

1. olvasmány

Szent Gellért, a velencei, Isten kegyelméből gyermekkorától kezdett a mi Urunk, Jézus Krisztus iránti odaadással élni, és az evangéliumi tanításoknak mindenben engedelmeskedni (parere). Mert a szerzetesi öltözetet már gyermekként fölvette. Így tehát, míg lelkének tisztasága folytán szent életet élt, úgy tetszett neki, hogy meglátogassa az Úr sírját, hogy Krisztust, aki értünk szegénnyé lett, nélkülözve és inségben kövesse. Kimenven tehát az ő földjéről és házanépéből keletnek igyekezett, ahol Ábrahám gazdaggá és sok nemzetek atyjává lett.

responsorium [1]

Ave spes salutis virtute
flagrans o Gerarde
presul et martir inclite
catholice plebis Ungarorum.
Nos prece tua
ad celi tende gaudia.

versus

Erue precantes
tibi laudamina dantes. Nos...

1. rezponzóriusz

Üdvözlégy, üdvösség reménye,
erénnyel lángoló, ó, Gellért,
híres főpap és vértanúja
a magyarok katolikus népének:
minket a te fohászzkodásoddal
a mennyek örömeihez irányíts!

verzus

Mentsd meg azokat, akik könyörögnek
neked dicséreteket mondván! Minket...

lectio ij

Pervenit denique ad partes Pannonie. quarum habena tunc christianissimus rex Stephanus gubernabat. Quem ubi rex moribus atque disciplinarum documentis bonum Christi odorem intellexit. clam dimissis itineris sui comitibus hunc solum invitum retinuit. custodiamque adhibuit. Tu.

2. olvasmány

Eljutott végül Pannónia vidékeire, melyeknek gyepelők akkoriban a legkeresztényibb király, István igazgatta. Akit mihelyt a király erkölcesei és tudományainak bizonyosságai által Krisztus jó illataként ismert meg, titokban elbocsátván az ő útítársait, egyedül őt tartotta vissza akarata ellenére, és őrséget adott mellé.

responsorium [2]

Erat vir sanctus
origine preclarus
Gallie provincianus.
Theodogismice [?] artis
persequitor assiduo.

versus

Pontifex sanctus
et artibus licenciatus. Theodogismice...

2. rezponzóriusz

Volt egy szent férfíú,
fényes származású,
Gallia tartományabeli,
a theodogizikus [?] mesterkedés
Örökös üldözője,

Verzus

szent püspök
és a tudományokban jártas. A theodogizikus...

[lectio. ii.]

Postquam autem servus Domini se solum merens reperit. tumultum populi devitans in eadem regione heremum. qui vulgo Bel vocitatur peccit. ubi per. vij. annos ieiuniis et orationibus se affligens cum Mauro monacho tantum permansit. Tandem felix rex servum Domini ab heremo convocat. pontificali infula decoratum in ecclesia Chana-diensi destinat populo predicare. Tu.

3. olvasmány

Miután pedig az Úr szolgája szomorúan egyedül találta magát, a nép sokadalmát kerülve ugyanazon területen egy remeteségbe igyekezett, amelyet közönségesen Bélnek hívnak, ahol hét éven át böjtökkel és imádságokkal sanyargatván magát csak Mór szerzetessel élt. Végül a boldog király az Úr szolgáját előhívja a remeteségből, és püspöki süveggel ékesítve a csanádi egyházba rendeli, hogy a népnek prédikáljon.

responsorium [3]

Oramus te Christe [sic] martir et heremi cultor.

Ut digneris nobis servulis lapsus solvere criminum.

versus

Nos pius exaudi qui dignus diceris laudi. Ut...

3. rezponzórium

Kérünk téged, Krisztus (Christi) vértanúja és a remeteség művelője, hogy méltóztassál nekünk, szolgálcskáknak föloldani a bűnök bukásait.

versus

Minket kegyesen meghallgass, aki méltónak mondatol a dicséretre! Hogy...

In ii.^o nocturno

antiphona [4]

Sub rigore patris sancti Benedicti presul religione prohibita ad celi tendit palacia.

Ps. Cum invocarem. [Ps. 4]

4. antifóna

Szent Benedek atya szigora alatt a főpap, szerzetesvoltát helyezve előbbre, a mennyei palotákhoz igyekszik. Zsolt. Mídon segítségül hívlak [4. zsoltár]

antiphona [5]

O miranda miraculorum gesta dignissimi patris nostri Gerardi in terris choruscantia.

Ps. Verba mea. [Ps. 5]

5. antifóna

Ó, Szent Gellért, a mi legcsodálatosabb atyánk csodáinak csodálatos cselekedetei, melyek a földeken tündökölnek! Zsolt. Halljad meg, Uram, szavaimat [5. zsoltár]

antiphona [6]

Miraculis multiphariis vir deditus Christi serviciis adhuc vivens choruscabat.

Ps. Domine Dominus. [Ps. 8]

6. antifóna

Sokféle csodákkal tündökölt a Krisztus szolgálatának szentelt férfiú már életében. Zsolt. Uram, mi Urunk [8. zsoltár]

versiculus. Posuisti.

verzikulusz: [Koronát] tettél.

lectio. iiij.

Cui superna pietas tantam gratiam contulit. ut eum omnes loci illius incolae sicut patrem haberent. Crescente vero fidelium numero ecclesias Deo per singulas urbes fabricavit. Porro laudibus sancte Genitricis Dei se subdere tante humilitatis obsequio novit. ut audito nomine matris misericordie lacrimis perfunderetur. et velut ipse esset reus a reo veniam postulabat. Tu.

4. olvasmány

Akinek a mennyei kegyesség akkora kegyelmet adott, hogy őt annak a helynek minden lakosai mint atyjukat bírták. Növekedvén pedig a hívek száma, minden városban templomokat épített az Istennek. Sőt az alázatosságnak olyan szolgálatával tudta magát alávetni Isten Szent Szülője dicséreteinek, hogy meghallván a könnyөрületesség anyjának nevét könnyekben tört ki, és mintha maga lenne vétkes, a vétkestől esedezett bocsánatért.

responsorium [4]

Almam predignissimi
martiris victoriam
continuamus hilaritatem [sic].
Qui cum sacris Christi
militibus palmam
sumit victorie.
versus
Habitat in celis
episcopus iste fidelis. *Qui...*

4. rezponzorium

A nagyméltóságú vértanú
éltető győzelmét
folytassuk derűsen (hilaritate),
aki Krisztus szent
katonáival a győzelem
pálmáját veszi.
versus
A mennyekben lakik
ez a hűséges püspök. Aki...

lectio v.

Circa ecclesiastica misteria curam agebat sollicitam indefesse. Quando autem de loco ad locum proficiscebatur. non quolibet iumento. sed modico utebatur vehiculo. in quo sedens libros quos ex spiritus sancti gratia composuerat [sic]. Vestimentis vero ispidis arietum pellibus induebatur. cilicio semper tectus. Tu.

5. olvasmány

Az egyházi szolgálatokról fáradhatatlanul gondoskodott. Amikor pedig egyik helyről a másikra utazott, nem valami hátságállatot, hanem egy szerény kocsit használt, amelyen ülve könyveket, amelyeket a Szentlélek kegyelméből írt [hiányzik a főmondati állítmány] Szőrből készült ruhákba, kosok gyapjába öltözködött, mindig vezeklőövet hordva.

responsorium [5]

Venite et audite gentes
hec et universa.
Que et quanta ostendit Dominus
martiri suo Gerardo.
versus
Induit eum Dominus
lorica sancti/283^o/tatis
et circumdedit illum
stola immortalitatis. *Que...*

5. rezponzorium

Jöjjetek és halljátok, nemzetek,
ezeket és mindent:
miket és mekkorákat mutatott az Úr
az ő szolgájának, Gellértnek!
versus
A szentség páncéljába
öltöztette őt az Úr,
és körülvette őt
a halhatatlanság köntösével. Miket...

[lectio. vj.]

Peracto tandem tempore non multo exorta est sedicio in Pannonie partibus. qua durante de Alba urbe Regia vir sanctus egressus ad ecclesiam sancte Sabine pervenit. Cenantibus igitur fratribus vir Dei clara voce dixit. Fratres et amici cras ad cenam agni vocamur. et ideo absque excusacione properemus. et pro Christo moriamur. Tu.

6. olvasmány

Végül nem sok idő múltán lázadás támadt Pannónia vidékein, amely mikor még tartott, a szent férfiú Alba Regiából eltávozván Szent Szabina templomához érkezett. Vacsorálván pedig a testvérek, Isten embere fennhangon azt mondta: „Testvéreim és barátaim, holnap a bárány lakomájára hívatunk, és ezért vonakodás nélkül igyekezzünk, és haljunk meg Krisztusért!”

<i>responsorium</i> [6] Triumphat martir Dei in paradiso glorie qui continuo septem annorum spacio heremi cultu celesti Domino militavit. <i>versus</i> Hic sanctus Domino reddidit talenta duo sibi ministrata lucro refudit grata. <i>Qui</i> continuo...	6. responzórium Diadalmaskodik Isten vértanúja a dicsőség paradicsomában, aki hét év teljes idején át a remeteség művelésével a mennyei Urért katonáskodott. verzus Ez a szent az Úrnak visszaadta a két drága talentumot, amelyek neki átadattak, a haszonnal szolgáltatva vissza. Aki...
--	---

In iii.^o nocturno

<i>antiphona</i> [7] Nocturnis igitur temporibus vir sanctus stabat et studebat canonici dogmatis augmentare cultum. <i>Ps. In Domino confido.</i> [Ps. 10]	7. antifóna Az éjjeli időkbén a szent férfú állt és igyekezett a kánoni tanítás művelését terjeszteni. Zsolt. Az Úrban bízom [10. zsoltár]
<i>antiphona</i> [8] Montis excelsi Pestie vir sanctus biga teritur inde ad yma mittitur et letabunde patitur. <i>Ps. Domine quis habitabit.</i> [Ps. 14]	8. antifóna A magas hegyű Pesten a szent férfú szekérrel összetöretik, onnét a mélybe vettetik, és örvendezve szenved. Zsolt. Uram, ki lakozhat [14. zsoltár]
<i>antiphona</i> [9] Beatus vir Gerardus et doctor Pannonie egregius triplici martirio fulcitus presul Chanadini inclitus. <i>Ps. Domine in virtute.</i> [Ps. 20]	9. antifóna Szent férfú Gellért és Pannónia kiváló tanítója, háromszoros vértanúsággal megerősített, Csanád híres főpapja. Zsolt. Uram, a te erődben [20. zsoltár]
<i>versiculus.</i> Magna est gloria.	verzikulus: Nagy az ő dicsősége.
<i>omelia.</i> Homo quidam peregre.	homília: Az ember, aki idegenbe készült [Mt 25,14]
<i>responsorium</i> [7] Anima [sic] beatissimi martiris Christi sollempnia celebremus. <i>Qui</i> postponens presentis vite solacia ad eterna tendit gaudia. <i>versus</i> Vita presentis commoratur constans Corde presago sustinet ictus. <i>Qui</i> ...	7. responzórium Tartsuk meg a legszentebb vértanú évenkénti (annua) ünnepeit, aki elhagyván a jelen élet vigasztalásait az örök öröömök felé törekedett. verzus A jelen életben időzik, állhatatosan, figyelmes szívvel viseli a csapásokat. Aki...
<i>responsorium</i> [8] Refulsit sol in clipeum aureum et illuxit iustus coram Domino. Ideo stabilita sunt bona illius in Christo.	8. responzórium Megcsillant a nap az arany pajzson, és fölfénylett az igaz az Úr előtt, ezért megszilárdították az ő javai Krisztusban,

versus

Laudata merita
qui tam prudenter agebat
se celi Domino tribuens
et quitque habebat. Ideo...

verzus

aki dicséretes érdemeket
cselekedett oly okosan,
magát, és amit csak bírt,
az Úrnak adván. Ezért...

responsorium [9]

Ave beatissime pontifex
et martir Domini Gerarde
Pannoniorum doctor egregie.

Intercede pro nostra
omniumque salute.

versus

Tu Christo gratos
fac inprobos
esse beatos. Intercede pro...

9. rezponzórium

Üdvözlégy, az Úr legszentebb püspöke
és vértanúja, Gellért,
a pannóniaiak kiváló tanítója:
járj közben a mi üdvösségünkért
és mindenkiéért!

verzus

Te tedd, hogy a hitványak
Krisztusnak kedvesek,
hogy szentek legyenek! Járj közben a mi...

laudes

[antiphona 1]

Hic est vere martir
preelectus Domini
qui mundi spernens vaga
celi cupit gaudia.
Ps. Dominus regnavit. [Ps. 92]

1. antifóna

Ez valóban az Úr
választott vértanúja,
aki megvetvén a világ tévútjait
az örömöket kívánja.
Zsolt. Az Úr országot [92. zsoltár]

antiphona [2]

Tu autem sacerdos Christi
beate Gerarde
assidua prece
delictis nostris
veniam posce.

2. antifóna

Te pedig, Krisztus papja,
Szent Gellért,
szüntelen könyörgéssel
kérj a mi bűneinkért
bocsánatot!

antiphona [3]

Presul in suo martirio
dat laudes Christo Domino
orat cum Prothostephano
pro populo Pannonico.

3. antifóna

A főpap az ő vértanúságával
dicséreteket ad az Úr Krisztusnak,
imádkozik Istvánval, az elsővel,
a pannóniai népért.

psalmus [sic]

Laus et perhennis gloria
Domino Deo exercituum
cuius gratia beatissimus Gerardus
tantis fulget miraculis.

4. antifóna

Dicséret és örökös dicsőség
az Úrnak, a seregek Istenének,
akinek kegyelméből a legszentebb Gellért
akkora csodáktól ragyog!

antiphona [5]

Habitat in celis
martir iste fidelis
celica fit nardus
fidei fortis leopardus.

5. antifóna

A mennyekben lakik
ez a hűséges vértanú,
mennyei nárdus lesz,
a hit bátor leopárdja.

Capitulum. cum. ymno. ut supra.

Kapitulum és himnusz mint fent.

antiphona [ad Benedictus]

Benedictus es Domine Deus Israel
quia visitasti plebis tue laborem
sanctum Gerardum panno [sic] instructorem
ipsius nos meritis polesti [sic] sacia
virtute.

Ps. Benedictus. [Lk 1,68–79]

Benedictus-antifóna

Áldott vagy, Urunk, Izráel Istene,
mert meglátogattad a te néped fáradozását,
Szent Gellértet adván (dando) nevelőül:
az ő érdemei által minket tölts be mennyei
(caelesti) erénnyel!

Zsolt. Áldott [Lk 1,68–79]

In ij. vesp̄eris

antiphona [ad Magnificat]

Beatus Gerardus
fuit rethorice
artisq̄ue theologice
ecclesiarum rector
prestans eius oracio clarum
† huius theo ero †
lancea dum verberatur.
sic martirium eiusdem
felicis episcopi
curru terminatur.

Ps. Magnificat. [Lk 1,46–55]

Magnificat-antifóna

Szent Gellért
a szónoklattanban
és a hittudományban
az egyházak tanítója volt,
adván az ő könyörgése ragyogó
[nem értelmezhető, romlott szöveg],
míg lándzsával ütlegeltetik,
így ugyanezen boldog püspök
vértanúsága
egy szekérnél végeztetik be.

Zsolt. Magasztalja [Lk 1,46–55]

ANDREA KOVÁCS–ISTVÁN MIKLÓS FÖLDVÁRY

An Unknown Office of Saint Gerard

The first canonizations in Hungary were made in 1083. The feast of the Hermits Andrew and Benedict was immediately celebrated with its own office. The first movements in honour of King Stephen were composed when he was canonized, and the office was completed at the same time as that of Prince Saint Emeric in the 1260s or 1270s. Until now it had been thought that for the feast of Gerard, the fifth member of the group canonization, no Hungarian office had been composed. This assertion is refuted by the discovery of a complete office in one of the medieval Zagreb codexes. To date only one office from Venice was known of, which commemorated the bishop as a martyr.

Might there be a link between the office found in our source and the Venice office for the feast of Gerard? Comparison of the texts makes it clear that no similarity or kinship can be demonstrated between the Venice and Zagreb offices. On the basis of the contents of the texts of the responsories, and countless turns phrase, it can be construed that in compiling the office the Venice author used a legend, one of whose extant manuscripts is in the library of the Cathedral of Saint Mark.

What sources might the author of the Zagreb office have used? Whoever compiled the office may conceivably have had as primary sources the oratio from the Hungarian sources, the Minor and Major Legends and perhaps the *Deliberatio*. As regards the text of the office, particularly great emphasis is given to Gerard's positions as a priest, prelate, and bishop, his familiarity with the sciences, and his activity as a teacher. Of the personages who feature in the Gerard legends, only Prince Emeric is mentioned by name in the office, though many geographical place names are used (Venice, Gallia, Sicambria, Pest, Csanád, Pannonia). Poetically the office is heterogeneous, vacillating between verse and prose. There being no other sources, nothing is known of the melody of the office.

What occasion and location made necessary and possible the compilation of the office? According to the Major Legend, Queen Elisabeth, the widow of King Charles Robert, prayed to Gerard when seriously ill, and on returning to health in thanks she made generous donations to the Monastery of St Mary in Csanád, enlarging it and having the relics reburied there. Perhaps this large-scale event in the former bishop's residence made it necessary to complete the liturgical veneration of Gerard by creating an office. The fact that the office of this martyr bishop should appear in a fourteenth-century breviary can be explained by the fact that the renaissance of the veneration of Gerard coincided with the rule of the Anjou kings in Hungary.

Nothing is known of the identity of the author of the office, nor how it can have found its way into a codex which principally reflects the liturgical traditions of the Zagreb bishopric. The linguistic traits of the office indicate a cultured, possibly university-educated author with a scholarly bent. In establishing the date the office was compiled, two data can assist. The movement *Novum sidus emicuit*, quoted in the hymn of the Vespers, features in the office of Saint Elisabeth, which was conceivably composed not long after her canonization in 1235. The place name *Sicambria* in the responsory preceding the hymn first appears in Simon Kézai's *Gesta Hungarorum* written between 1282 and 1285. Thus it can be postulated that the Zagreb office of Gerard was written in 1235 at the earliest, or after 1285.